

สภาพการดำเนินชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและการสนับสนุน ของเครือข่ายทางสังคม

Single Parent s' Way of Lives and Their Social Network Support

มนทชา ภิญญานนท์*, ทิพาภรณ์ โพธิ์ถวิล

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์และสวัสดิการสังคม มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

*Email : montacha.tay@gmail.com.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว 2) ศึกษาการสนับสนุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว และ 3) ศึกษาแนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบการศึกษาเฉพาะกรณีศึกษา (Case Study) เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 9 กรณีศึกษา และบุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับงานด้านครอบครัวในระดับนโยบายและปฏิบัติการ จำนวน 3 กรณีศึกษา ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic Induction) ในลักษณะการตีความ

ผลการศึกษาพบว่า

1. สภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพการดำเนินชีวิต ทั้งในด้านที่อยู่อาศัย ด้านเศรษฐกิจ ด้านสุขภาพ ด้านสังคม ด้านการทำหน้าที่พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่ต้องเผชิญปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม ความยากลำบากในการทำบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว จะแก้ปัญหาโดยการเพิ่มรายได้และลดค่าใช้จ่าย ทำใจยอมรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วตั้งใจทำหน้าที่ดูแลลูกให้ได้รับความรักและความอบอุ่นมากที่สุด ส่วนสัมพันธ์ภายในครอบครัว ส่วนใหญ่มีสัมพันธ์ภาพที่ดี มีความรักความเข้าใจระหว่าง พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวกับบุตร และสัมพันธ์ภาพระหว่างครอบครัวกับเครือญาติ ได้รับการช่วยเหลือ ให้กำลังใจจากเครือญาติและบุคคลรอบข้างเป็นอย่างดี

2. การสนับสนุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มี 2 ลักษณะ คือ 1) เครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนใกล้ชิด โดยได้รับการสนับสนุนปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิต การให้กำลังใจ ให้คำแนะนำและคำปรึกษา 2) เครือข่ายที่เป็นทางการ ประกอบด้วย หน่วยงานภาครัฐที่ดำเนินงานด้านที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ไม่ได้มีบทบาทโดยตรงในการให้ความช่วยเหลือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว แต่จะให้การสนับสนุนส่งเสริม ประสานงานกำกับดูแล ติดตามการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบายด้านครอบครัว ผ่านหน่วยงานเอกชนที่ดำเนินงานด้านที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ในรูปแบบของมูลนิธิครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา โดยการจัดกิจกรรมอันเป็นการส่งเสริมช่วยเหลือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

3. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (1) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรจัดให้มีการ

จัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถใช้ข้อมูลสำหรับการกำหนดนโยบาย วางแผน ดำเนินงาน ให้ความช่วยเหลือได้อย่างถูกต้อง (2) ควรจัดตั้งองค์กร หน่วยงาน หรือเครือข่าย ที่สามารถดูแลรับผิดชอบ ให้ความช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรมแก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยตรง เช่น การให้คำปรึกษา การหาแหล่งเงินทุนกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพ ส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพชีพ ให้สวัสดิการทุนการศึกษาสำหรับบุตร เป็นต้น

คำสำคัญ : ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การสนับสนุนทางสังคม และเครือข่ายทางสังคม

Abstract

The objectives of this research were 1) to study living situations after the occurrence of the single-parent families, 2) to assess the support of the society at large and the social networks to the single-parent families, and 3) to investigate the common practice of support from the social network agents in order to develop the social welfare policy for the single-parent families' quality of life improvement. The study undertook the method of qualitative research by using case study. The data were collected from 9 cases of the single-parent families plus 3 cases of the governmental and non-governmental social workers at both policy making and the implementation level. The interpretation of data were analyzed by using the analytic induction method.

The results were:

1. Most of the single-parent families had well-adaptive capacity to this new status in the aspects of socio-economic, health issues, accommodations and the role of good parenting. Nevertheless, this kind of adaptation came with a certain degree of difficulties. The common solutions included that they would try to cut expenses and raise their income. The best thing they could do was to accept what happened and moved on to do their best to raise their kids with good supports from their relatives and surrounded society. The relationship within the single-parent family was quite intact.

2. There were two kinds of support from the society at large and the social networks. Firstly, The unofficial one, included close friends, family and relatives. They provided basic daily needs and mental supports. Secondly, the official one which was the government agency who had the duty involved in the general family matters. They implemented the policy by working to promote the non-governmental agency in the forms of charity organization, religious institutions and other social networks to directly assist the single-parent families.

3. The suggestions for support guidelines of the social network and the development of the social welfare policy to improve the quality of life in the single-parent families. 1) The Ministry

of Social Development and Human Security should collect data and create the database system of the single-parent families for the purpose of issuing precise, up to date and concrete policies to properly implement. 2) Set up the directly responsible agency and/or network to work and practically assist the single-parent families, for example, counseling and consultation, finding loan sources for career startups and scholarships for the children of the single-parent families etc.

Keywords : Single parent family, social support and social network

บทนำ

ครอบครัวเป็นสถาบันหลักและเป็นพื้นฐานแรกในการพัฒนาคุณภาพคน ถือได้ว่าเป็นหน่วยย่อยที่เล็กที่สุดของสังคม แต่มีความสำคัญที่สุด เนื่องจากครอบครัวเป็นบ้านหลอมคุณค่าชีวิตและบ่มเพาะคุณลักษณะที่งดงามของความเป็นมนุษย์ให้กับสังคม แต่ครอบครัวจะมีเอกลักษณ์ที่เป็นของตนเองและไม่เหมือนครอบครัวอื่น ทั้งลักษณะทางพันธุกรรม ความเชื่อส่วนตัว วัฒนธรรมประเพณีกฎระเบียบ และประสบการณ์ที่สมาชิกแต่ละคนสั่งสมมา ความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่างๆ บ่งบอกถึงความเข้มแข็งของกลไกภายในครอบครัวนั้นๆ ครอบครัวที่เข้มแข็งจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและหล่อหลอมให้สมาชิกในครอบครัวมีความแข็งแกร่งทั้งทางกาย จิตใจ และผานเป็นหนึ่งเดียวกัน จะส่งผลให้การพัฒนาประเทศมีความมั่นคงและยั่งยืน ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากซึ่งเป็นไปตามกระแสสังคมโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไม่หยุดยั้ง ทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี ครอบครัวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสสังคมของประเทศและของโลก ประเด็นที่สำคัญ คือ ครอบครัวไทยเปลี่ยนไปจากเดิมทั้งในด้านโครงสร้างของครอบครัว และสัมพันธภาพในครอบครัว ในมุมมองของโครงสร้างของครอบครัว มีการตั้งข้อสังเกตถึงการเปลี่ยนแปลงด้านขนาดของครอบครัว รูปแบบของครอบครัว การตัดสินใจสร้างครอบครัว ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้านสัมพันธภาพภายในครอบครัวก็มีการสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบของความเปราะบางของครอบครัว ได้แก่ การหย่าร้าง หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดกับครอบครัว เช่น ความรุนแรงในครอบครัว การทอดทิ้งบุตร/ผู้สูงอายุ หรือปัญหาพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัว เป็นต้น (ศุภชัย ปิติกุลตั้ง, 2556 : ออนไลน์) ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัวมีหลายมิติ มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทั้งครอบครัวที่สมบูรณ์และครอบครัวซึ่งมีลักษณะพิเศษ

โลกปัจจุบันกำลังจับตามองสถานการณ์ของครอบครัวแม่หรือพ่อคนเดียว (Single Parent Family) ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของครอบครัว จากครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อแม่และลูก มาสู่ครอบครัวที่ไม่มีพ่อและแม่ครบถ้วน สาเหตุที่ทำให้เกิดครอบครัวแม่หรือพ่อคนเดียวนั้น ส่วนใหญ่เกิดจากการหย่าร้างหรือแยกทางกันของคู่สามีภรรยาที่มีลูกอยู่ในวัยเด็ก สถิติการหย่าร้างของครอบครัวไทยยุคใหม่ค่อนข้างเปราะบางและมีความน่าเป็นห่วง ปัญหาการหย่าร้างมีแนวโน้มสูงมากขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ระบุว่า ในปี 2557 มีคู่สมรสที่จดทะเบียนหย่า จำนวน 109,810 คู่ ปี 2558 จำนวน 117,880 คู่ และ ปี 2559 จำนวน 118,539 คู่ (กรมการปกครอง, 2559 : ออนไลน์) จากการหย่าร้างที่เกิดขึ้นในครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวที่มีลูก ส่งผลให้ผู้ที่ เป็นพ่อหรือแม่ต้องรับภาระเลี้ยงดูลูกคนเดียว ซึ่งเรียกว่า “ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว” และครอบครัวเหล่านี้ต้องการการดูแลเอาใจใส่จากสังคมเป็นพิเศษ พ่อ/แม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวเป็นสภาพครอบครัวอีกรูปแบบหนึ่งที่มีจำนวนมากขึ้น

ในสังคม และจากผลการวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาของประเทศไทย ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มสูงขึ้น ได้เพิ่มจำนวนในปี พ.ศ. 2558 จาก 9.7 แสนครัวเรือนเป็น 1.37 ล้านครัวเรือนในปี พ.ศ. 2560 ในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 80 เป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว (พิมลพรรณ อิศรภักดี, 2560 : 1) และเป็นไปในทางเดียวกันกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก ภาวะการเกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวอาจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากในบางช่วงของชีวิตครอบครัว สภาพปัญหาที่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเผชิญมีความซับซ้อน โดยเฉพาะเมื่อมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ความยากจน ความเครียดในการเลี้ยงดูบุตร ที่อยู่อาศัย สุขภาพ ทัศนคติที่เป็นอคติของสังคม และพบว่า สาเหตุของการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ การหย่าร้าง คู่สมรสตายจาก คู่สมรสทอดทิ้ง และสาเหตุอื่นๆ ได้แก่ หนีจากคู่สมรส คู่สมรสสูญหาย การรับเด็กอื่นมาเลี้ยงเป็นลูก การตั้งครรภโดยไม่ได้ตั้งใจ แม่เป็นภรรยาบ่อย เป็นต้น การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จึงเป็นการปรับตัวของรัฐในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่เกิดขึ้น และสร้างสังคมที่มีความมั่นคงในอนาคต (กมลพรรณ พันพิ่ง และสุรีย์พร พันพิ่ง, 2552 : 141)

จากการศึกษาที่ผ่านมา การเป็นครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ได้รับผลกระทบ 2 ประการ ประการแรกคือผลกระทบที่เกิดกับพ่อหรือแม่ ได้แก่ ปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคม เมื่อครอบครัวมีผู้เลี้ยงครอบครัวหลักเพียงคนเดียว ปัญหาที่ตามมาคือความยากจนของครอบครัว มีผลกระทบต่อโอกาสในการศึกษาของบุตรและปัญหาจะทวีความรุนแรงขึ้นตามจำนวนบุตรที่มี ปัญหาด้านวัฒนธรรม ผู้หญิงต้องเผชิญกับอคติจากคนในสังคมที่มีความเชื่อว่าผู้หญิงหม้าย หรือหย่าร้าง เป็นผู้มียอมลทิน ประการที่สอง คือ ผลกระทบที่เกิดกับลูก ได้แก่ ปัญหาด้านพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ สภาพความประพฤติที่ไม่เหมาะสม หรือการกระทำผิดของเด็กที่ต้องเผชิญสถานการณ์ปัญหาครอบครัวแตกแยก ดังผลการศึกษามิหลังของเยาวชนที่กระทำผิดในจังหวัดสมุทรปราการ พบว่าเด็กและเยาวชนที่กระทำผิดมากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 52) มีพ่อแม่แยกกันอยู่หรือหย่าร้าง และการศึกษาที่พบว่าเด็กที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่อย่างพร้อมหน้าจะมีความภาคภูมิใจต่ำกว่าเด็กในครอบครัวที่มีพ่อแม่ เนื่องจากการขาดพ่อหรือแม่ทำให้เขาคิดว่าตนไม่เป็นที่ต้องการรู้สึกว่าตนไม่มีคุณค่า การที่พ่อแม่ไม่ได้อยู่ด้วยกันส่งผลให้ลูกมีทัศนคติต่อครอบครัวในทางลบสูงกว่าเด็กที่พ่อแม่อยู่ด้วยกัน ตลอดจนมองโลกและอนาคตต่ำกว่าเด็กในครอบครัวปกติ การที่เด็กขาดผู้เลี้ยงดูฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจทำให้ขาดความรักความอบอุ่นที่พึงได้รับเช่นเดียวกับเด็กในครอบครัวที่มีพร้อมทั้งพ่อและแม่ รวมทั้งขาดตัวแบบที่จะเรียนรู้บทบาทของการเป็นพ่อหรือแม่ที่เหมาะสมหากเขาต้องเป็นพ่อหรือแม่ต่อไปในอนาคต (กมลชนก ขำสุวรรณ และบุรเทพ โชครนานุกูล, 2555 : 326)

การจัดสวัสดิการสังคมในประเทศไทย กล่าวได้ว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ยังไม่ได้ถูกจัดให้เป็นกลุ่มเป้าหมายที่รัฐต้องให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษเช่นเดียวกับกลุ่มเด็ก สตรี ผู้สูงอายุ หรือผู้พิการ ความช่วยเหลือที่มีอยู่เป็นไปตามลักษณะปัญหาเหมือนกับครอบครัวทั่วไปมากกว่า เช่น เรื่องการรักษาพยาบาล การขอใช้สิทธิเรื่องที่อยู่อาศัย การฝึกอาชีพ เป็นต้น ทำให้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ตรงกับความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวบางส่วนของกลุ่มครอบครัวผู้มียรายได้น้อยที่มารับบริการสวัสดิการของรัฐ บางส่วนไปรับบริการในฐานะผู้ประสบปัญหาความขัดแย้งภายในครอบครัว บางส่วนต้องการปกปิดไม่ให้คนในสังคมรับทราบว่าอยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวความเป็นตัวตนของกลุ่มเริ่มชัดเจนขึ้นเมื่อมีการรวมตัวเป็นกลุ่มช่วยเหลือกันเองของผู้ที่อยู่ในครอบครัวซึ่งเผชิญกับประสบการณ์ที่คล้ายกัน (กมลพรรณ พันพิ่ง สายฤดี วรกิจโกศาทร และมาลี จิรพัฒนานนท์, 2552 : 138) ซึ่งสาเหตุที่กลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวยังไม่ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มเป้าหมายที่รัฐต้องให้ความช่วยเหลือ เนื่องมาจากภาครัฐมักตั้งเกณฑ์การให้ความช่วยเหลือครอบครัว โดยพิจารณาจากรายได้มากกว่าการพิจารณาองค์ประกอบของครอบครัว ดังนั้นรูปแบบการ

สนับสนุน จึงเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่รัฐได้จัดสวัสดิการพื้นฐานทั่วไปเท่านั้น นอกจากนี้เครือข่ายทางสังคมที่ให้การสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ มูลนิธิเครือข่ายครอบครัวมีบทบาทที่สำคัญคือการประสานงานและสร้างความตระหนักในการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เกิดขึ้นทั้งในบุคคล ชุมชน สังคม และโดยเฉพาะหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนด้วยการนำเสนอรูปแบบกิจกรรมครอบครัวที่ช่วยส่งเสริมพัฒนาสถาบันครอบครัวไทยให้เข้มแข็งและรวมกลุ่มครอบครัวต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันและเรียกร้องต่อรองทวงสิทธิ์อันพึงมีของครอบครัว ซึ่งกิจกรรมของมูลนิธิ อาทิเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ของครอบครัว จัดทำคู่มือแนะนำกิจกรรมภายในครอบครัวเพื่อให้เกิดการใช้ชีวิตอย่างมีความสุขเป็นต้น มุ่งเน้นไปสู่การเพิ่มความสุขในครอบครัว (จิรนนท์ พิมถาวร, 2557 : 88)

จากสภาพการณ์ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ทำให้ทราบว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวกำลังเผชิญกับปัญหาในการดำเนินชีวิต ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อตรงในการพัฒนาประเทศ และมีแนวโน้มสูงขึ้น ซึ่งมีความจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างยิ่งจากเครือข่ายทางสังคม หรือกำหนดนโยบายการให้ความดูแลสวัสดิการและการสงเคราะห์ ดังนั้นศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่องสภาพการดำเนินชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม จึงมุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับสภาพการดำเนินชีวิต การปรับตัวเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การทำหน้าที่ของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว สัมพันธภาพในครอบครัว สภาพการเผชิญปัญหา และความต้องการช่วยเหลือของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว รวมทั้งลักษณะการจัดบริการสังคมสำหรับพ่อ/แม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียว ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพื่อให้ได้แนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว
2. เพื่อศึกษาการสนับสนุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว
3. เพื่อศึกษาแนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

ระเบียบวิธีวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) แบบการศึกษาเฉพาะกรณีศึกษา (case study) ที่มุ่งเน้นการศึกษาข้อเท็จจริง จากกลุ่มตัวอย่างครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 9 กรณีศึกษา ใช้การคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ที่มีคุณลักษณะตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ ดังต่อไปนี้

1. เป็นพ่อ/แม่ ที่คู่สมรสเสียชีวิต แยกกันอยู่ หรือหย่าร้างกันอย่างถาวรและเป็นบุคคลหลักในการเลี้ยงดูบุตรอย่างน้อย 1 ปี
2. มีบุตรอยู่ในช่วงอายุ 6 – 18 ปี
3. สามารถสื่อสารภาษาไทยได้ดีในการให้ข้อมูล
4. ความสมัครใจในการให้ข้อมูลและเปิดเผยข้อมูลเพื่อใช้ในการวิจัย โดยมีเกณฑ์การคัดออกคือ มีคู่สมรสใหม่หรือมีครอบครัวใหม่

และบุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับด้านครอบครัวในระดับนโยบาย และปฏิบัติการ 3 กรณีศึกษา ประกอบด้วย ผู้ปฏิบัติงานสังกัดกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ จำนวน 1 กรณีศึกษา และผู้ปฏิบัติงานในมูลนิธิที่ทำงานเกี่ยวกับครอบครัว พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว และสหทัยมูลนิธิ จำนวน 2 กรณีศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง จำนวน 3 ชุด ได้แก่

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ประกอบด้วย ข้อคำถามเกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ สภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ด้านการปรับตัว การทำหน้าที่ของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว สัมพันธภาพภายในครอบครัว สัมพันธภาพระหว่างครอบครัวกับเครือข่าย ปัญหา/อุปสรรค การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม และข้อเสนอแนะ

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างบุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานภาครัฐ ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านครอบครัว ประกอบด้วยข้อคำถามเกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ความเป็นมา วิสัยทัศน์ พันธกิจ วัตถุประสงค์ เป้าหมาย การกิจของหน่วยงานหรือองค์กร นโยบายการจัดการบริการทางสังคมของรัฐ การดำเนินงาน ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน และข้อเสนอแนะ

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างบุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานภาคเอกชน (เครือข่าย) ที่เกี่ยวข้องกับงานด้านครอบครัว ประกอบด้วยข้อคำถามเกี่ยวกับ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ ความเป็นมา วัตถุประสงค์ กลุ่มเป้าหมาย กระบวนการในการให้ความช่วยเหลือ ปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติงาน และข้อเสนอแนะ

การเก็บรวบรวมข้อมูล จากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 9 กรณีศึกษา โดยประสานขอความอนุเคราะห์จากมูลนิธิเครือข่ายครอบครัวกรุงเทพมหานคร เพื่อคัดเลือกครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีคุณสมบัติอยู่ในเกณฑ์กลุ่มตัวอย่าง และประสานงานขอความอนุเคราะห์จากหน่วยงานหรือเครือข่ายที่ดำเนินงานด้านครอบครัว เพื่อขอเข้าสัมภาษณ์บุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับงานด้านครอบครัว จำนวน 3 กรณีศึกษา จากนั้นจึงนัดหมายกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) และการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยการสัมภาษณ์จะสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างบรรยากาศการพูดคุยที่เป็นธรรมชาติแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และประสบการณ์ระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ มีการจดบันทึก และบันทึกการสนทนาตลอดกระบวนการเก็บข้อมูล ทั้งนี้ต้องได้รับความยินยอมจากกลุ่มตัวอย่างทุกครั้งที่การสัมภาษณ์

วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความและพรรณนาข้อมูลตามกรอบแนวคิดในการศึกษา เพื่อให้เข้าใจถึงสภาพการดำเนินชีวิตของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม และเพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการพัฒนานโยบายและมาตรการการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว พบว่า กลุ่มตัวอย่างครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 9 กรณีศึกษา เป็นพ่อเลี้ยงเดี่ยว จำนวน 3 ราย และเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว จำนวน 6 ราย มีอายุระหว่าง 25-41 ปี ระดับการศึกษาต่ำสุดประถมศึกษา ปีที่ 4 สูงสุด ระดับปริญญาโท ประกอบอาชีพข้าราชการ จำนวน 1 ราย พนักงานบริษัท

จำนวน 2 ราย ประกอบธุรกิจส่วนตัว จำนวน 3 ราย และรับจ้าง จำนวน 3 ราย บุตรในการดูแลของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เป็นเพศชาย จำนวน 6 ราย เป็นเพศหญิง จำนวน 5 ราย อายุระหว่าง 1-6 ปี จำนวน 2 ราย อายุระหว่าง 7-12 ปี จำนวน 5 ราย อายุระหว่าง 13-18 ปี จำนวน 4 ราย สาเหตุการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เกิดขึ้นจาก 3 ลักษณะประกอบด้วย (1) การแยกทางโดยไม่ได้จดทะเบียนสมรส หรือไม่มีข้อผูกมัดทางกฎหมาย จำนวน 5 ราย (2) การหย่าร้างด้วยความสมัครใจของทั้ง 2 ฝ่าย จำนวน 2 ราย (3) การสูญเสียคู่สมรส จำนวน 2 ราย

1.2 ข้อมูลทั่วไปของบุคลากรที่ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน มี 3 คนได้แก่ นางสาวอัจฉรา ศรีรัตอัมไพ นักพัฒนาสังคมชำนาญการ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ นางฐานิชา ลิ้มพานิชย์ ผู้จัดการมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว และนางสาวบุญล้อม กานต์ศักดิ์สรอายุ ผู้ช่วยผู้อำนวยการสหทัยมูลนิธิ

2. สภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว พบว่า การปรับตัวเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (1) ด้านที่อยู่อาศัย สาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้กลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มาจากการแยกทางโดยไม่ได้จดทะเบียนสมรส หรือไม่มีข้อผูกมัดทางกฎหมาย เมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจึง จำเป็นต้องแยกย้ายกลับไปอยู่อาศัยกับครอบครัวเดิมเป็นส่วนใหญ่ เช่น อาศัยอยู่กับบิดา มารดา หรือญาติพี่น้อง แต่บางกรณีอาจยังอาศัยอยู่ที่เดิม เช่น กรณีการเสียชีวิตของคู่สมรส เป็นต้น (2) ด้านเศรษฐกิจ เมื่อครอบครัวมีผู้หาเลี้ยงครอบครัวหลักเพียงคนเดียว ปัญหาที่ตามมาคือ ความยากจนของครอบครัว รายได้ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย ทำให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวต้องปรับวิธีการใช้จ่ายให้ลดน้อยลง เริ่มรู้จักวิธีการเก็บออมไว้สำหรับอนาคต ในบางรายใช้วิธีการสร้างแรงจูงใจด้วยการหารายได้เสริมหรือเพิ่มรายได้ด้วยการทำงานให้หนักขึ้น เพื่อให้เพียงพอต่อภาระค่าใช้จ่าย (3) ด้านสุขภาพ เมื่อต้องกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่จะมีภาวะสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ไม่ดีอันเนื่องมาจากความเครียดจากสถานการณ์ที่เผชิญ ส่วนใหญ่จะเกิดการกังวลในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องค่าใช้จ่าย ลูกมีปมด้อยและถูกล้อเลียนว่าขาดพ่อหรือแม่ เกิดความท้อแท้ขาดศรัทธาที่ปรึกษา และกรณีแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เผชิญกับการใช้ความรุนแรงในครอบครัวระหว่างใช้ชีวิตคู่ บางรายแม้จะพ้นจากสภาวะนั้นออกมาแล้วยังคงมีปัญหาด้านสุขภาพจิตอยู่ในสถานการณ์เหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เปราะบาง กลุ่มนี้จะรู้สึกท้อแท้ สิ้นหวัง ไม่อยากต่อสู้ ยึดติดกับปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้สุขภาพร่างกายมีปัญหา ในทางตรงข้ามกลุ่มเข้มแข็ง กลุ่มนี้จะมองเห็นความสำคัญของการดำเนินชีวิตต่อ มีลูกเป็นกำลังใจให้ต่อสู้และพร้อมเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น (4) ด้านสังคม เมื่อต้องดำเนินชีวิตเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่ครอบครัวเดิม ได้แก่ พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง จะเป็นกำลังใจที่ดีให้แก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทำให้สามารถกล้าเผชิญหน้ากับสังคมรอบข้างได้อย่างภาคภูมิใจ แต่ในบางกรณี ที่รู้สึกกว่าตนเองเป็นหม้ายและรู้สึกอับอายสังคมรอบข้าง ในกรณีนี้จะต้องใช้เวลาในการปรับตัวเพื่อให้มีสภาพจิตใจที่เข้มแข็งแล้วกลับมาดำเนินชีวิตให้เป็นปกติต่อไป

การทำหน้าที่ของการเป็นพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว สามารถแยกการทำหน้าที่ได้ 2 ลักษณะ คือเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวแล้ว (1) ลูกอาศัยและได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวเอง ในกรณีนี้ พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวได้ทำหน้าที่ในการดูแล อบรม สั่งสอน และมีช่วงเวลาที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเต็มที่ ทำให้ลูกได้รับความอบอุ่นและไม่รู้สึกลัวขาดพ่อหรือแม่ไป (2) ลูกอาศัยอยู่และได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่หรือเครือญาติของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ในกรณีนี้ ส่วนใหญ่พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวจะประสบปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ กล่าวคือต้องรับภาระในการหาเงินเพียงคนเดียวด้วยการทำงานหนัก ไม่มีเวลาที่จะได้ดูแลครอบครัว จึงนำลูกไปฝากให้พ่อแม่หรือญาติพี่น้อง ทำหน้าที่ดูแลแทน เมื่อถึง

วันหยุดยาว ที่จะได้พักในช่วงระยะเวลาหนึ่งก็จะกลับไปเยี่ยมลูกบ้าง ส่วนใหญ่ในกรณีนี้จะส่งเงินให้เป็นค่าใช้จ่ายเป็นรายเดือน มากน้อยตามกำลังของแต่ละกรณีไป

สัมพันธภาพภายในครอบครัวและสัมพันธภาพระหว่างครอบครัวกับเครือญาติ ส่วนใหญ่สัมพันธภาพภายในครอบครัวจะเป็นไปด้วยความรัก ความเข้าใจระหว่าง พ่อ/แม่เลี้ยงเดียวกับบุตร ต่างให้กำลังใจซึ่งกันและกัน มีบางกรณีศึกษาที่ไม่มีประสบการณ์ในการให้คำปรึกษาแนะนำบุตร แต่จะได้รับคำแนะนำจากเครือญาติ ได้แก่ บิดามารดา หรืออาจเป็นบุคคลรอบข้าง เช่น เพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วมงาน ส่วนสัมพันธภาพระหว่างครอบครัวกับเครือญาติ ส่วนใหญ่จะได้รับกำลังใจจากญาติมิตร ได้รับความช่วยเหลือ ทั้งปัจจัยในการดำรงชีพ การให้คำปรึกษา ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทย คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และโอบอ้อมอารี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญกับปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคมและบทบาทการทำงานที่พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่จะแก้ปัญหาโดยการเพิ่มรายได้และลดค่าใช้จ่าย ทำใจยอมรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วตั้งใจทำหน้าที่ดูแลลูกให้ได้รับความรักและความอบอุ่นมากที่สุด

3. การสนับสนุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

3.1 การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ บุคคลที่ให้ความช่วยเหลือแก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว โดยมีความสัมพันธ์กันตามธรรมชาติ ไม่เกี่ยวข้องกับบทบาทการทำงานหรือวิชาชีพ เช่น ครอบครัวเดิม ครอบครัวคู่สมรส เครือญาติ เพื่อน หรือบุคคลใกล้ชิด ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเสมอ โดยให้การช่วยเหลือทั้งปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิต การให้คำปรึกษา คำแนะนำและกำลังใจ และถือว่ามีผลต่อครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวอย่างแท้จริง

3.2 การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมที่เป็นทางการ

3.2.1 การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมในภาครัฐ หน่วยงานที่มีบทบาทในการสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากที่สุด คือ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว เป็นหน่วยงานระดับชาติทำหน้าที่เชิงนโยบายในการส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและความเข้มแข็งของครอบครัวเป็นหลัก ไม่ได้มีบทบาทหน้าที่โดยตรงกับการให้บริการกับกลุ่มเป้าหมาย แต่ทำหน้าที่ในการสนับสนุน (งบประมาณ งานวิชาการ เครื่องมือการทำงาน) ส่งเสริม ประสานงานกำกับดูแล ติดตามการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบายด้านครอบครัว โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมกับสถาบันหลักอื่น ๆ ของสังคม อันประกอบด้วย สถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน ฯลฯ เพื่อให้การสนับสนุนแก่สถาบันครอบครัว

3.2.2 การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมในภาคเอกชน จะเป็นในลักษณะของมูลนิธิครอบครัว สถาบันทางศาสนา สถาบันทางการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน เป็นต้น โดยทำหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือให้คำปรึกษา คำแนะนำในการให้ความรู้เสริมสร้างทักษะในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อคิดเห็น ประสบการณ์ ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นหลัก

จากการศึกษา บุคลากรหรือผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว 1 กรณีศึกษาและภาคเอกชน 2 กรณีศึกษา พบว่า การให้การสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย รัฐบาล ยังไม่มีแนวทางการสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่รูปธรรมชัดเจน เช่น การให้ความช่วยเหลือสนับสนุนเรื่องการเงิน การพัฒนาอาชีพ หรือสวัสดิการรัฐที่นอกเหนือจากสวัสดิการพื้นฐาน แม้ทิศทางการพัฒนาสถาบันครอบครัว ในปี 2560-2564 จะได้

กำหนดวิสัยทัศน์ และนโยบายที่มุ่งเน้น สถาบันครอบครัวให้เป็นเป้าหมายหลักของประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาให้มีความเข้มแข็ง ก็ตาม แต่การดำเนินงานช่วยเหลือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่ปฏิบัติกันมานั้น ก็เป็นเพียงการสนับสนุนให้องค์กรเอกชน ได้แก่ มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว องค์กรเอกชนอื่นที่ดำเนินงานด้านครอบครัว เป็นผู้นำนโยบายไปปฏิบัติ ทั้งนี้ ยังขาดปัจจัยหลักในการดำเนินงาน ได้แก่ งบประมาณ บุคลากร เครื่องมือ และวิธีการที่เหมาะสม ยังไม่เพียงพอต่อการดำเนินงานให้สำเร็จตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพได้ ดังนั้นรัฐบาลจึงควรตระหนักถึงความสำคัญของกลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว และหาแนวทางดำเนินงานที่เหมาะสมเพื่อช่วยเหลือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพื่อให้การดำเนินชีวิตของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีคุณภาพที่ดีต่อไป

4. แนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนาโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

จากการวิจัย พบว่า แนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม จะเป็นไปในลักษณะของการให้การส่งเสริมและสนับสนุน ในเรื่องของการรวมกลุ่มจัดกิจกรรม ให้คำปรึกษา แนะนำแนวทางการจัดการปัญหาในการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทั้งด้านการทำหน้าที่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว สัมพันธภาพภายในครอบครัว การเลี้ยงดูบุตร การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาอาชีพ การสนับสนุนแหล่งเงินทุน การส่งเสริมด้านการศึกษาบุตร ตลอดจนการช่วยเหลือสิ่งของในการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน เป็นต้น ในส่วนของการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคม ยังไม่ปรากฏชัดเจนถึงนโยบายสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หน่วยงานในระดับนโยบายได้กำหนดความช่วยเหลือสำหรับครอบครัวที่ประสบปัญหาทั่วไป สตรี เด็ก ผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ทั้งนี้ในกลุ่มของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวนั้น ยังไม่มีความชัดเจนสำหรับนโยบายดังกล่าวที่ชัดเจน

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง สภาพการดำเนินชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม พบประเด็นที่สำคัญสมควรนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. สภาพการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

เมื่อต้องกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทำให้พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวต้องปรับสภาพการดำเนินชีวิต ทั้งด้านที่อยู่อาศัย เศรษฐกิจ สุขภาพ สังคมและการทำหน้าที่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว 1) ด้านที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่ไม่มีความพร้อมมักจะกลับไปอาศัยอยู่กับครอบครัวเดิม ได้แก่ พ่อแม่หรือเครือญาติ เนื่องจากเมื่อกลับไปอาศัยอยู่กับครอบครัว นอกจากจะได้รับความช่วยเหลือในเรื่องปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตแล้ว ยังได้รับกำลังใจจากบุคคลรอบข้าง ให้สามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างมั่นใจ ซึ่งสอดคล้องกับ กมลพรรณ พันพิ่ง, สายฤดี วรรกิจโกคาทร และมาลี จิรวนนานนท์ (2550) ที่ว่าเมื่อสิ้นสุดชีวิตคู่ ผู้ที่ดูแลลูกส่วนใหญ่ คือ แม่ ซึ่งผลงานวิจัยหลายชิ้น พบว่า ภายหลังจากหย่าร้างแม่เลี้ยงเดี่ยว จะย้ายมาอยู่ร่วมกับครอบครัวเดิม (รุ่นพ่อ - แม่) และกุสุมา พลแก้ว (2544) ว่าครอบครัวที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในครอบครัวขยายหรือในท้องถิ่นใกล้เคียงกับเครือญาติจะประสบปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย แต่โดยทั่วไปการแก้ปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย คือ การย้ายกลับไปอยู่กับครอบครัวเดิมของตนซึ่งมีบิดา มารดาหรือญาติ ซึ่งจะช่วยลดภาระด้านเศรษฐกิจและมีผู้ช่วยเลี้ยงดูบุตร 2) ด้านเศรษฐกิจ เมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวภาระค่าใช้จ่ายในครอบครัวจะสูงขึ้นเพราะต้องทำงานหาเงินเพียงคนเดียว การปรับตัวของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวจึงจำเป็นต้องดิ้นรนหารายได้เพิ่มเติม ทำงานหนักขึ้น และลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นออกไปเพื่อให้เพียงพอต่อการดำเนิน

ชีวิต สอดคล้องกับ กุสุมา พลแก้ว (2544) และ นิศา ชูโต และคณะ (2545) พบว่าเมื่อเข้าสู่การเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายในกรณีของการเป็นครอบครัวแม่คนเดียว ดังเช่น แม่เลี้ยงเดี่ยวที่ไม่เคยประกอบอาชีพมาก่อนก็ต้องหางานทำ ในกรณีที่มีงานทำอยู่แล้วก็ทำงานให้มากขึ้น ทหารายได้พิเศษ และเปลี่ยนอาชีพเพื่อให้มีรายได้มากขึ้นเพียงพอกับค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ครอบครัวแม่เลี้ยงเดียวยังประสบปัญหาภาระหนี้สิน 3) ด้านสุขภาพ ปัญหาที่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญ คือ สุขภาพของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่จะมีภาวะสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ไม่ดีอันเนื่องมาจากความเครียดจากสถานการณ์ที่เผชิญ ในสถานการณ์เหล่านี้สามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่เปราะบาง กลุ่มนี้จะรู้สึกท้อแท้ สิ้นหวัง ไม่อยากต่อสู้ ยึดติดกับปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้สุขภาพร่างกายมีปัญหา ในทางตรงข้ามกลุ่มเข้มแข็ง กลุ่มนี้จะมองเห็นความสำคัญของการดำเนินชีวิตต่อ มีลูกเป็นกำลังใจให้ต่อสู้และพร้อมเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ณีภุชฌา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2550) ที่พบว่าพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีความมั่นคงทางจิตใจ จะสามารถฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้โดยง่าย การมีความมั่นคงทางจิตใจ คือ ความพร้อมที่จะเผชิญปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสามารถแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปได้ 3) ด้านสังคม เมื่อต้องดำเนินชีวิตเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่ครอบครัวเดิม ได้แก่ พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง จะเป็นการกำลังใจที่ดีให้แก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทำให้สามารถกล้าเผชิญหน้ากับสังคมรอบข้างได้อย่างภาคภูมิใจ สอดคล้องกับ ณีภุชฌา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2550) ที่พบว่าแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายทางสังคมลักษณะต่างๆ จะสามารถหาทางออกให้กับปัญหาของตัวเองได้ เครือข่ายทางสังคมที่ปรากฏอย่างชัดเจน ได้แก่ ครอบครัวและเครือข่ายญาติ ให้การสนับสนุนทั้งการเงิน ที่อยู่อาศัย ค่าปรึกษา ที่พึ่งพิงทางใจ การให้อภัย ฯลฯ แต่ในบางกรณี ที่รู้สึกว่าตนเองเป็นหม้ายและรู้สึกอับอายสังคมรอบข้าง ในกรณีนี้จะต้องใช้เวลาในการปรับตัวเพื่อให้มีสภาพจิตใจที่เข้มแข็งแล้วกลับมาดำเนินชีวิตให้เป็นปกติต่อไป สอดคล้องกับ กุสุมา พลแก้ว (2544) ที่พบว่า ผู้หญิงต้องเผชิญกับอคติจากคนในสังคมที่มีความเชื่อว่าผู้หญิงหม้าย/หย่าร้างเป็นผู้มีมลทินจากการหย่าร้างเพราะประเพณีไม่ดี บุตรจะเป็นเด็กที่มีปัญหา และได้รับการตีฉันทินทา สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงเกิดความรู้สึกไม่เชื่อมั่น และต้องการสร้างพลังความคิดเพื่อก้าวข้ามให้พ้นไปให้ได้ในช่วงการปรับตัว 4) ด้านการทำหน้าที่พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว จำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวทำหน้าที่ดูแลลูกด้วยตนเอง จะสามารถทำหน้าที่ในการดูแล อบรม สั่งสอน และมีช่วงเวลาที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเต็มที่ ทำให้ลูกได้รับความอบอุ่นและไม่รู้สึกว่าขาดพ่อหรือแม่ไป ลูกอาศัยอยู่และได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่หรือเครือญาติของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ในกรณีนี้ส่วนใหญ่พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวจะประสบปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ กล่าวคือต้องรับภาระในการหาเงินเพียงคนเดียวด้วยการทำงานหนัก ไม่มีเวลาที่จะได้ดูแลครอบครัว จึงนำลูกไปฝากให้พ่อแม่หรือญาติพี่น้อง ทำหน้าที่ดูแลแทน สอดคล้องกับ ชิตชนก กอวิฒนาวารานนท์ (2556) ที่พบว่าความช่วยเหลือลูกของครอบครัวเดิมและเครือญาติ ในเวลาที่พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวต้องทำงาน สามารถเติมเต็มความอบอุ่นให้แก่ลูกได้ แต่หากลูกได้รับการดูแลเลี้ยงดูจากพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวด้วยตนเองย่อมมีคุณค่าต่อลูก ทั้งในด้านพัฒนาการด้านร่างกายจิตใจ สามารถสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกได้เป็นอย่างดี

2. การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

จากการศึกษาพบว่าการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ประกอบด้วย

2.1 การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมที่ไม่เป็นทางการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ ครอบครัว พ่อน้อง เครือญาติ กลุ่มเพื่อน ซึ่งการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมที่สำคัญในเบื้องต้นคือ ครอบครัวเดิม เพราะครอบครัวจะทำหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือในเบื้องต้น ทั้งในรูปแบบการให้ปัจจัยในการดำเนินชีวิต หรือแม้แต่

กำลังใจ คำปรึกษาและคำแนะนำ แนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับ ชิตชนก กอวัฒนาวารานนท์ (2556) พบว่าการสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว เป็นการสนับสนุนทางสังคมที่มีความสำคัญมากที่สุดต่อครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวเป็นแหล่งสนับสนุนทางสังคมเดียว ที่ให้ความช่วยเหลือในทุกรูปแบบ สามารถแบ่งเบาภาระครอบครัวและการเลี้ยงลูกในครอบครัวได้ ส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและกำลังใจในการดำเนินชีวิตของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว ส่วนเครือข่ายทางสังคมที่เป็นทางการ

2.2 การสนับสนุนทางสังคมของเครือข่ายที่เป็นทางการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ 1) การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมในส่วนของภาครัฐ หน่วยงานที่มีบทบาทในการสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากที่สุด คือ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว เป็นหน่วยงานระดับชาติทำหน้าที่เชิงนโยบายในการส่งเสริมความเสมอภาคหญิงชายและความเข้มแข็งของครอบครัวเป็นหลัก ไม่ได้มีบทบาทหน้าที่โดยตรงกับการให้บริการกับกลุ่มเป้าหมาย แต่ทำหน้าที่ในการสนับสนุน (งบประมาณ งานวิชาการ เครื่องมือการทำงาน) ส่งเสริม ประสานงาน กำกับดูแล ติดตามการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบายด้านครอบครัว โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมกับสถาบันหลักอื่น ๆ ของสังคม อันประกอบด้วย สถาบันทางศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน ฯลฯ เพื่อให้การสนับสนุนแก่สถาบันครอบครัว ทั้งนี้ การให้การสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย ยังไม่มีรูปธรรมที่ชัดเจน เช่น การให้ความช่วยเหลือสนับสนุนเรื่องการเงิน การพัฒนาอาชีพ หรือสวัสดิการรัฐที่นอกเหนือจากสวัสดิการพื้นฐาน จึงทำให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวยังคงต้องเผชิญหน้ากับปัญหาเพียงลำพัง ซึ่ง กมลพรรณ พันพิง และคณะ (2550) พบว่าหากพิจารณาถึงการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทยอาจจะสะท้อนสภาพของการจัดสวัสดิการสังคมของรัฐได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏประเด็นที่สำคัญ (1) ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีการระบุถึงกลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในการรับบริการสวัสดิการสังคมเหมือนกลุ่มเป้าหมายอื่น (เช่น กลุ่มเด็ก กลุ่มสตรี กลุ่มคนพิการ กลุ่มผู้สูงอายุ) (2) บริการสวัสดิการสังคมของรัฐยังตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้น้อย (3) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่อาศัยความช่วยเหลือจากเครือข่าย เพื่อน ผู้นำชุมชน ในการแก้ปัญหาในภาวะวิกฤตและการปรับตัวของครอบครัว จะเห็นได้ว่ารูปแบบการให้การสนับสนุนทางสังคมของหน่วยงานภาครัฐ มีบริการน้อย ไม่ครอบคลุม และยังไม่สามารถช่วยเหลือในรูปของตัวเงิน จึงยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้อย่างแท้จริง 2) การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมในส่วนของภาคเอกชน จะเป็นในลักษณะของมูลนิธิครอบครัว เครือข่ายครอบครัว สถาบันทางศาสนา สถาบันทางการศึกษา สถาบันสื่อมวลชน เป็นต้น โดยทำหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือให้คำปรึกษา คำแนะนำในการให้ความรู้เสริมสร้างทักษะในการดำเนินชีวิต ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อคิดเห็นประสบการณ์ ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมของภาคเอกชนยังไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากนัก จะรู้จักกันในเฉพาะกลุ่มที่เป็นสมาชิกเท่านั้น อาจจะมีสาเหตุมาจากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดำเนินชีวิตแบบครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จึงไม่เสาะหาข้อมูลในการเข้าร่วมกิจกรรม ชิตชนก กอวัฒนาวารานนท์ (2556) พบว่าเครือข่ายทางสังคมในส่วนของภาคเอกชน ได้แก่ ชมรมครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว ได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือเรื่องข้อมูลข่าวสารและคำแนะนำ การมีประสบการณ์ร่วมกันทำให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่เป็นสมาชิกเท่านั้น ให้สามารถแบ่งปันประสบการณ์ หรือเสนอแนะแนวทางการใช้ชีวิต การปรับตัวเพื่อการดำเนินชีวิต ครอบครัวที่มีความสุขบนพื้นฐานของการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การแบ่งปันโอกาสในการเรียนรู้จากหน่วยงานเครือข่ายของชมรม เพื่อเพิ่มพูนทักษะและเวลาในการทำกิจกรรมร่วมกันของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

3. แนวทางการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคมและการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จะเป็นไปในลักษณะของการให้การส่งเสริมและสนับสนุน ในเรื่องของการรวมกลุ่มจัดกิจกรรม ให้คำปรึกษา แนะนำแนวทางการจัดการปัญหาในการดำเนินชีวิตเมื่อกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทั้งด้านการทำหน้าที่ของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว สัมพันธภาพภายในครอบครัว การเลี้ยงดูบุตร การให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาอาชีพ การสนับสนุนแหล่งเงินทุน การส่งเสริมด้านการศึกษาบุตร ตลอดจนการช่วยเหลือสิ่งของในการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน เป็นต้น สอดคล้องกับ สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2551) ศึกษาผลการให้ความช่วยเหลือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้เสนอแนวทางจัดบริการทางสังคมในอนาคตที่ควรจัดให้มีสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ได้แก่ (1) การจัดให้ความรู้เรื่องแหล่งที่ให้บริการหรือทรัพยากรอื่นๆ ที่มีในชุมชน ที่สามารถไปรับการช่วยเหลือได้ (2) ให้มีหน่วยงานชุมชนทำหน้าที่ประเมินความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว โดยเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ทางด้านจิตวิทยาหรือสังคมสงเคราะห์ เพื่อสามารถให้คำแนะนำปรึกษาในเบื้องต้นได้ (3) ฝึกอาชีพให้แม่เลี้ยงเดี่ยวที่ต้องการอาชีพที่มั่นคง เพราะการช่วยเหลือเรื่องเงินจากภาครัฐมีจำกัด (4) การกำหนดนโยบายให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ และให้ครอบครัวดังกล่าวมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายด้วย เพื่อให้การช่วยเหลือเข้าถึงผู้ประสบปัญหาโดยตรงซึ่งควรมีแนวทางการป้องกันปัญหาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ในส่วนของการพัฒนานโยบายสวัสดิการสังคม ยังไม่ปรากฏชัดเจนถึงนโยบายสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หน่วยงานในระดับนโยบายได้กำหนดความช่วยเหลือสำหรับครอบครัวที่ประสบปัญหาทั่วไป สตรี เด็ก ผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ทั้งนี้ในกลุ่มของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวนั้น ยังไม่มีความชัดเจนสำหรับนโยบายดังกล่าวที่ชัดเจน สอดคล้องกับ กมลพรรณ พันพิ่ง และคณะ (2550) ที่กล่าวว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่ จะใช้บริการสวัสดิการสังคมในโปรแกรมร่วมกับประชาชนในประเทศโดยไม่แยกเฉพาะกลุ่มออกมาชัดเจนเพื่อรับสวัสดิการพื้นฐานประเภทต่างๆ การจัดสวัสดิการสำหรับกลุ่มมีบางประเภทที่เป็นปัญหาเฉพาะของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเท่านั้น ซึ่งเน้นไปในเรื่องการเลี้ยงดูเด็ก การส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัว และความมั่นคงทางรายได้ของครอบครัว โดยจัดให้มีสิทธิประโยชน์เฉพาะภายในหมวดสวัสดิการครอบครัว – สวัสดิการเด็ก หมวดสวัสดิการสำหรับผู้สูญเสียจากคู่สมรสเสียชีวิต หมวดด้านการจ้างงาน และหมวดผู้มีรายได้น้อย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1.1 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรจัดให้มีการจัดทำระบบฐานข้อมูล (Big Data) เกี่ยวกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ตามนโยบายไทยแลนด์ 4.0 โดยการสำรวจและเปิดการลงทะเบียนแบบสมัครใจ เพื่อให้สามารถทราบขนาดของปัญหา ความชุก อุบัติการณ์ใหม่ในแต่ละปี เพื่อนำมาประกอบการวางยุทธศาสตร์โดยกระบวนการจัดทำข้อมูลเชิงภูมิสารสนเทศ (Geographic Information System)

1.2 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรจัดให้มีหน่วยงานที่สามารถดูแลรับผิดชอบเรื่องครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยตรง เพื่อสามารถตอบสนองความต้องการได้ตรงประเด็นทั้งในระดับส่วนกลางและท้องถิ่น

1.3 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ควรมีนโยบายจัดทำบัตรประจำตัวของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเพื่อใช้ในการแสดงตนเพื่อรับสิทธิประโยชน์ด้านสวัสดิการของรัฐและเอกชน

1.4 ครอบครัวยั่งยืนเป็นส่วนใหญ่ประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความช่วยเหลือ โดยการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมสวัสดิการและการดำรงชีพพื้นฐาน รวมทั้งกองทุนกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพแบบยั่งยืนและสามารถพึ่งตนเองและส่งคืนเงินยืมได้อย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้ควรมีเครือข่ายหรือสมาคมวิชาชีพต่างๆ ร่วมสนับสนุนอย่างเป็นระบบ

1.5 ควรสร้างระบบการจัดการความรู้โดยอาศัยข้อมูลสารสนเทศที่เกิดขึ้นจริงเพื่อมาปรับยุทธศาสตร์ให้เป็นพลวัตในการป้องกัน ส่งเสริมและแก้ปัญหาของครอบครัวยั่งยืนอย่างทันที่และตรงกับความต้องการที่แท้จริง โดยทำให้เกิดยุทธศาสตร์แห่งการพัฒนาครอบครัวยั่งยืนที่ยั่งยืน (Sustainable Development Strategy)

1.6 ควรจัดทำระบบเฝ้าระวัง และการสื่อสารเพื่อให้เกิดชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice) โดยอาศัยระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้แก่ การจัดทำเวปไซด์ เวปบอร์ด บล็อก และการใช้โซเชียลมีเดีย เช่น เฟสบุ๊ก ไลน์ วิแชท ทวิตเตอร์ สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในประเด็นต่างๆ อย่างเป็นทางการและในรูปแบบการพึ่งพาอาศัยกัน เป็นการสื่อสารที่สนับสนุนในทุกมิติ

2. ข้อเสนอแนะในระดับปฏิบัติการ

2.1 ในการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวยั่งยืนของหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน ควรมีการสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้เข้าถึงครอบครัวยั่งยืนมากขึ้น ไม่จำกัดเฉพาะสมาชิกเท่านั้น

2.2 ควรจัดตั้งสภาเครือข่ายครอบครัวยั่งยืน เพื่อเป็นเวทีในการพูดคุยปัญหา เสนอความต้องการ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่างๆ ในการดำรงชีพและการเลี้ยงดูบุตรธิดา

2.3 สภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ ควรจัดตั้งเครือข่ายนักสังคมสงเคราะห์ที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องครอบครัวยั่งยืน รวมทั้งเครือข่ายครอบครัวและชุมชนอุปถัมภ์ที่ยินดีร่วมกันช่วยเหลือ พัฒนาและป้องกันปัญหา และอุปสรรคต่างๆ

3. ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

3.1 เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ เป็นสภาพการดำเนินชีวิตครอบครัวเดี่ยวและการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม ในกรุงเทพมหานครเท่านั้น เห็นควรขยายการศึกษาให้ครอบคลุมพื้นที่ในระดับภูมิภาคเพื่อให้เห็นการศึกษาเรื่องนี้มีคุณสมบัติ และสามารถเปรียบเทียบความแตกต่างของสภาพการดำเนินชีวิตและการสนับสนุนของเครือข่ายทางสังคม ระหว่างกรุงเทพมหานครและส่วนภูมิภาคอื่น ซึ่งมีบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

3.2 ควรศึกษาให้เข้าใจปัญหา อุปสรรค การดำเนินชีวิตของครอบครัวเดี่ยวอย่างชัดเจน ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายทั่วประเทศ เพื่อนำผลการศึกษามาประกอบการกำหนดนโยบาย มาตรการ แผนงาน ในการให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนครอบครัวเดี่ยวได้ตรงความต้องการมากที่สุด

3.3 ควรศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตของบุตร ที่ได้รับผลกระทบจากการเข้าสู่ภาวะครอบครัวเดี่ยว เพื่อให้ทราบถึงปัญหาและความสำคัญ จนนำไปสู่กระบวนการให้ความช่วยเหลืออย่างตรงจุด

3.4 ควรศึกษาการทำหน้าที่ของพ่อเลี้ยงเดี่ยว เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริง ปัญหา อุปสรรคในการทำหน้าที่ทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน และเป็นแนวทางในการกำหนดมาตรการในการให้ความช่วยเหลือในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กมลชนก ขำสุวรรณ และ บุรเทพ โชคนานุกุล. (2555). ครอบครัวแม่เดี่ยว: การเป็นชายขอบ และความไม่เป็นธรรมในสังคม. *การประชุมวิชาการ ครั้งที่ 8 ประชากรและสังคม 2555 เรื่อง ประชากรชายขอบและความเป็นธรรมในสังคมไทย*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กมลพรรณ พันพื้ง และ สุรีย์พร พันพื้ง. (2552). การจัดการของรัฐต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว. *การประชุมวิชาการ ครั้งที่ 5 ประชากรและสังคม 2552 เรื่อง ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, นครปฐม.
- กมลพรรณ พันพื้ง, สายฤดี วรกิจโกศาทร และ มาลี จิรวัดนานนท์. (2550). *การทบทวนความรู้ สภาพการณ์และการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว.
- กรมการปกครอง. (2559). สถิติการจดทะเบียนสมรส-ทะเบียนหย่า. ค้นคืนจาก <http://service.nso.go.th/nso/web/statseries/statseries02.html>
- กุสุมา พลแก้ว. (2544). *แม่หม้าย : การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้หญิงในสังคมชนบทภายหลังการหย่าร้าง*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, นครปฐม.
- จิรนนท์ พิมถาวร. (2556). ลักษณะและรูปแบบการดำเนินชีวิตของมารดาในครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 40(1), 85-97.
- ชิดชนก กอวัฒนาวรานนท์. (2556). *การศึกษาลักษณะการสนับสนุนทางสังคมที่มีต่อการเลี้ยงดูลูกในครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว*. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.
- ณัฏฐ์ชา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2550). *การศึกษาปัจจัยเกี่ยวพันกับการฝ่าวิกฤตของครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว*. มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, กรุงเทพมหานคร.
- นิตา ชูโต, วิมลศิริ ชำนาญเวช, ชัดติยา กรรณสูต และ ธัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2545). *การศึกษาเพื่อหามาตรการช่วยเหลือเด็กที่มีปัญหาเนื่องจากการมีพ่อหรือแม่เพียงคนเดียว*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ, กรุงเทพมหานคร.
- พิมลพรรณ อิศรภักดี. (2560). ลักษณะครอบครัวไทยเปลี่ยนไปอย่างไรในกว่า 20 ปีที่ผ่านมา. *วารสารประชากรและการพัฒนา*, 37(4), 1-2.
- ศุภชัย ปิติกุลตั้งค์. (2556). สถานการณ์และแนวโน้มของครอบครัวไทย. ค้นคืนจาก http://ns2.ph.mahidol.ac.th/phklb/knowledgefiles/_21.pdf